

TIBDIL FIL-KNISJA TA' SAN PUBLJU (1680)

Biex jintemmm l-bini tal-Knisja ta' S.Pawl

Fit-2 ta' Mejju tas-sena 1680, sewwa-sew 300 sena ilu, il-qniepen tal-Knejjes kollha ta' Malta daqqew moti ta' ferħ fl-okkażjoni tal-ħatra tal-Gran Mastru l-ġdid, il-kavalier naplitan Gregorio Carafa li ġie magħżul wara l-mewt tal-predeċessur tiegħu Nikola Cotoner, li kienet ġrat fid-29 ta' April.

Ferħu l-kavalieri u l-Maltin u magħhom żgur li ferħet il-fondatriċi tal-Knisja tagħna ta' San Pawl li mid-dar tagħha quddiem il-knisja kienet tilmaħi l-opra sabiħa li kienet telliġiet daqs 25 sena qabel u li ma kellhiex ix-xorti taraha arkittonikament kompita biż-żewġ kappelluni għax il-granmastru ta' qabel kien ċaħdilha l-permess li tieħu parti mis-sagristija tal-Kulleġġ li kien għadu kif bena u mill-ġnien ta' wara biex fihom tibni l-kappellun li kien jonqos.

Ferħet Gužmana Navarra mhux biss għax issa ġiha c-ċans li tressaq it-talba tagħha mill-ġdid lil Gran Mastru ieħor, li seta' jaħsi bha mod ieħor minn dak ta' qablu, iż-żgħid wkoll għax dan il-Gran Mastru kien magħruf għall-qalb tajba u l-ġenerożita' tiegħu.¹

U meta ressqitlu d-domanda ġerqana tagħha Gužmana Navarra? U x'kienet it-tweġiba tiegħu?

Meta niħlu fis-sagristija tal-Kulleġġ mill-bieb żgħir tan-nofs tal-kor, titfaċċa quddiemna skrizzjoni fil-ġebel li tgħid dawn il-kelmiet:

Il-fondatriċi Gužmana Navarra u neputiha Frederiku Falzon b'turja ta'

qima, iddedikaw (din l-iskrizzjoni) lil Princep, il-Gran Mastru Gregorio Carafa li fil-jum li fih tela' fuq it-tron b'generożita' kbira ikkonċeda l-is-pazju mitlub għal tant zmien biex titkompla l-aħħar kappellun u jitkabar it-tempju u jitkolbu lil Missierna San Pawl (jati) saltna twila u mim-lija risq.

Mela d-domanda ta' Gužmana saret u r-risposta ta' IVA ngħatat lill-parroċċa tagħna fl-istess ċirkustanza tal-ħatra (u qabel l-ingress li sar fid-29 ta' Ġunju, festa ta' l-Imnarja) u għandha għalfejn inqisu lill-Gran Mastru Carafa bħala ġeneruż mal-parroċċa tagħna.

Ma nafux jekk is-supplika lill-Gran Mastru saritx biss bil-fomm jew ukoll bil-kitba. Jekk saret bil-kitba din is-supplika ma ġietx preservata la fost is-suppliki ta' l-Arkivju ta' l-Ordni u lanqas fl-arkivju tal-Kappillani konventwali li kienu jiffunzjonaw fil-grotta. Iżda b'xorti tajba fost il-karti ta' dan u l-arkivju sibt dokument wisq interessanti: ir-relazzjoni li ta' l-Kummisarju tax-Xogħolijiet ta' l-Ordni dwar it-tibdil li kien meħtieg isir fil-Kulleġġ, m'hemmx għalfejn ngħidu bi spejjeż ta' l-istess Gužmana, biex meta jitlesta jibda x-xogħol tal-kappellun ta' San Stiefnu.

Dan id-dokument fih xi tagħrif fuq il-Knisja ta' San Publju ta' dak iż-żmien li ma nafuh mill-ebda post ieħor.

Natu l-ewwelnett it-traduzzjoni ta' dan id-dokument u mbagħad inżidu xi kumenti fuqu.

Fis-sena li qeqħdin insemmu, 1680, il-fondazzjoni tal-Granmastru Wignacourt kienet tinsab fi stat floridu. Ftit snin qabel ir-Rettur Fra Pietru Viany li kien tant iħobb il-grotta (imqar meta sar Gran Prijur ta' l-Ordni baqa' xorta waħda rettus tal-Kulleġġ, u dam sa mewtu), kellu flus biżżejjed u ħass il-bżonn li jibni l-knisja mill-ġdid. Waqqa' l-kappella żgħira li kien hemm qabel, dik li kien bena Benegos, l-eremit spanjol fis-sena 1609, li kienet l-ewwel Knisja ta' San Publju fir-Rabat u wisq probabilment f'Malta² u minn flokha bena knisja eleganti li l-arkitett tagħha kien Lorenzo Gafa'. Fl-atti tan-Nutar Nikola Allegritto (1665) insibu l-akkordju li kien sar bejn Lorenzo Gafa' u l-prokuratur Fra Mederico Blondel kif ukoll l-ir-ċevuti tal-ħlas lill-istess Gafa'. B'kolloks il-bini tal-Knisja kien qam mad-950 skud.³ Dan kien fi żmien il-Gran Mastru Nikola Cotoner. Il-Knisja kellha wkoll kor, sagris-tija żgħira u kamppnar żgħir.

Wara li tlesta l-bini, il-Knisja bdiex tiżżejjen bl-opri u propju fis-sena 1680 kienu għadhom kemm tlestew jew qeqħdin isiru ī-hafna opri tal-fidda. Kienet diġa' nġabet minn Ruma l-istatwa tant sabiħa min-quxa fl-ir-ħam li hemm fl-ortal ta' San Pawl fil-grotta u li kienet ordnata u bdiex tinħad dem mill-Malti Melkjourre Gafa'. Minħabba l-mewt ta' malajr tiegħu li ġrat b'disgrazzja meta waqa' waqt li kien jaħdem Ruma, din l-istatwa kellha titkompla mis-sur mast tiegħu Ercole Ferrata.⁴ Kien tlesta wkoll il-medaljun tar-ram indu rat li hemm fl-ortal tal-grotta taħbi l-istess statwa u li jirrappreżenta l-martirju ta' S. Pawl. Kien hemm diġa' 6 kandlieri tal-fidda li kienu nħadmu minn Mro Dionisio Famucelli u qamu fuq il-538 skud, kif ukoll salib tal-fidda bil-pedestall tiegħu li kien inħad dem fl-1678 u qam fuq it-234 skud.

Kien għadu ma ġie ornat xejn mill-pitturi li hemm illum fil-Knisja ta' San

Publju, lanqas it-titular. Il-Knisja ma kel-liex kappella tas-Sagament iżda kien hemm tabernaklu aktarx f'xi ġemb, li kien tqiegħed fis-sena 1651 biex minnu ļkun jista' jittieħed il-vjatku f'każ ta' bżonn lil xi kappillan konventwali, billi dan kien jaqa' taħbi il-ġurisdizzjonijiet ta' l-Ordni.

Mid-dokument li ġie kwotat fuq, nit-ġħallmu li faċċata tar-Relikwarju kien hemm kwadru tal-Kuncizzjoni. Dan il-kwadru illum m'għadux fil-Knisja iżda jinsab fis-sala tal-mobblī fil-mużew incipjenzi tal-Kulleġġ. Hu kwadru kbir u sabiħ, forsi ta' awtur Malti u t-tila madwar il-gwarniċ tiegħu turi li kien ingastat ġo xi ħajt. Jidher li tneħha mill-Knisja meta fis-sena 1753 inbniet il-kappella tas-Sagament li ġiet impittra minn Zahra.

U x'kien it-titular ta' din il-Knisja qabel ma sar il-kwadru ta' Preti?

Kien hemm statwa ta' San Publju. Lil Guzmano Navarra talbuha tgħollixa 'l fuq biex tkun tista' titgawda mill-Knisja, taħha tiftaħ bieb ta' passaġġ għall-kuritur li jagħti għas-sagristija u fuqha tiftaħ tieqqa għad-dawl tal-Knisja u għas-simmetrija, li kellha tleстиha kompliata bl-injam, il-ħadid u l-ħġieg.⁵ Sfortunatament din l-istatwa ma ġietx konservata bħalma lanqas ġew konservati ż-żewġ statwi l-oħra li naħsbu li saru magħha. Iżda għandna nformazzjoni drawhom f'relazzjoni mano skritt dwar il-grotta li nkitbet mill-kapuccin Patri Pelagju (li qabel kien l-avukat Bartolomeo Mifsud) u li tagħha jinsabu diversi kopji, fosthom fil-Biblioteka u l-arkivju tal-Kattidral. Jgħidilna P. Pelagju li meta fra Giovanni Benegos ġab minn Ruma u minn postiġiet oħra diversi reliki, huwa għadda Napli u ħadem hemmhekk tlett statwi tal-injam indurati bid-deheb, waħda ta' San Pawl, l-oħra ta' S. Luqa u l-oħra ta' S. Publju. Dawn kienet ta' għoli ta' 7 t'ixbar (settepalmar) u

kienu sbiñ wiſq il-eqqu fid-dehra qishom deheb.⁶ Fil-festa ta' S. Publju tal-1609 dawn l-istatwi flimkien mar-relikwi l-oħra ġew trasportati b'pellegrinaġġ li fih ħadu sehem 20,000 ruħ, mill-Oratorju ta' S. Ĝwann għall-Knisja tal-Kapuċċini fil-Furjana, għall-Kattidral ta' l-Imdina u mbagħad għall-grotta. L-istatwa ta' S. Pawl aktar tard ġiet mibdula ma dik ta' l-irħam li semmejna fuq, dik ta' San Luqa ġiet mibdula ma' oħra li saret mill-iskultur Palermitan Papaleo u illum tinsab fil-Mużew Nazzjonali ta' l-arti waqt li fil-grotta hemm kopja tagħha li saret mhux ħafna snin ilu⁷ u dik ta' San Publju wieħed jip-prezumi li hi dik li tissemma bħala titulari tal-Knisja tal-qaddis. Lil Gužmana Navarra ordnawliha tgħollha 'l fuq.

Iżda dan il-kompless ta' bieb, statwa u tieqa donnu ma tantx kien feliċi u fil-fatt din l-istruzzjoni tal-Kummissarju ta' l-opri ma ġietx esegwita, għax il-kolleġjali fl-istess sena 1680 ikkummissjunaw għand il-kavallier Mattia Preti il-kwadru sabiñ u kbir li hemm illum u li tiegħu Preti tkallas bi 300 skud. Hekk spicċa l-kompless ta' bieb, statwa, tieqa ū minnflok hemm bieb u l-kwadru kbir u sabiñ ta' Mattia Preti. Il-kwarniċ sar minn Mastru Gulielmu Alfar u qam xi 40 skud. L-indoratura saret minn Mastru Mariuzzo Remon.

B'hekk spicċċaw it-tlett statwi tal-injam li ġab Benegos minn Napli bla ma nafu fejn ittieħdu.

M'għandux wieħed jaħseb li din il-Knisja li minnha qeqħdin nitkellmu hi l-istess waħda li hemm illum, għax wara li nħattet il-kappella żgħira ta' Benegos (li kienet inbniet fis-sena 1609) u minn flokha telgħet dik ta' Gafa', fis-sena 1726 din il-Knisja, almenu sostanzjalment, reġ-

għet inħattet u mbniet dik tal-lum. Teżisti dokumentazzjoni tal-ħatt, tat-tqeġġid ta' l-ewwel ġebla, tat-tberik u aktar tard tal-Konsagrazzjoni tagħha li saret fl-I ta' Lulju tas-sena 1731. Fuq dan nik-tbu s-sena li ġejja, fil-250 anniversarju tal-Konsagrazzjoni tagħha.

Fl-aħħarnett ma rridux ninsew lil Gužmana Navarra, li barra milli kompliet il-kappellun ta' S. Stiefnu bniet ukoll is-sagristija sabiħa tal-kulleġġ li hemm illum u l-kmamar ta' magħha u għamlet diversi titjib fil-Knisja ta' San Publju ta' dak inhar⁸. Bħalma l-Granmastru Carafa għat-talba ta' Gužmana Navarra kien ġenerus mal-Knisja ta' San Pawl, hekk donnu l-Kommissarju tal-opri, bi spejjes Gužmana Navarra, kien ġeneruż mal-Knisja ta' San Publju, billi ordna mhux biss tħbdil strutturali imma wkoll ornamenti.

Għamlu sew il-prokuraturi tal-fabrika meta fis-sena 1735, kif juru r-registri amministrattivi tal-parroċċa, qabbdu lill-pittur Malti Gannikol Buhagiar⁹ ipitter ir-ritratt tal-fondatriċi u poġġew mal-ħajt tas-sagristija li jmiss mal-abbazija tagħha. Il-kwadru qam 10 skudi u l-induratura tal-gwarniċ saret minn Mro Erasmo bil-prezz ta' 5 skudi u 4 tari'. Fuqu l-pittur Gannikol Buhagiar (li issa għandna ritratt ġert tiegħu) pitter il-kelmiet:

Gužmana Navarra bniet din il-bażilka mhux għalija iżżida għal Alla u għall-poplu; lilha wkoll biex fiha tghix ukoll wara mewtha.

Fis-sena 1980, il-Patri Karmelitan Spirdiun Maria Stagno Navarra, rettur tal-abbazia ta' San Anton, irrestawrah u ziedlu l-iskrizzjoni.

EMINENTISSIMU SINJUR

Biez inwettaq il-kummissjoni li tatni l-Eminenza tiegħek mort fil-knisja ta' S. Publju u l-Grotta ta' S. Pawl li qeda r-Rabat īdejn il-belt ta' l-Imdina fejn bl-intervent tal-Ven. Prijur tal-Knisja ikkon-sidrajt bl-attenzjoni li biez tkun tista' tiġi perfezzjonata l-fabrika l-ġdida tal-Knisja Parrokkjali ta' San Pawl li tinsab īdejha mid-driegħ tax-xellug tas-salib, għand-hom jiġi esegwiti bil-ħidma u l-ispejjes ta' l-oratriċi, dawn il-kapitoli,

Ir-relikwi mqaddsa li hemm fil-knisja ta' San Publju jiġi trasferiti fil-faċċata tal-ħajt tal-knisja fejn illum jinsab il-kwadru li jirrappreżenta x-xbieha ta' l-Immakkolata Kuncizzjoni; u madwaru jiġi kostruwit gwarniċ tal-ġebel jew injam indurat pro-porzjonat miegħu.

Dan il-kwadru jitqiegħed b'ornament simili bi dritt ir-relikwarju;

It-tabernaklu ta' l-altar maġġur jersaq bi dritt iż-żewġ pilastri li hemm īndejn dan l-altar;

L-istatwa ta' San Publju toġħla b'mod li tidher kemm jista' jkun minn ġo l-knisja u jiġi adattat għaliha ix-xogħol meħtieġ ta' l-iskarpellin jew l-iskultur;

Tiġi kostruwita tieqa kbira u sabiħa fil-ħajt bi dritt il-kurċifiss bl-ornamenti neċċessarji, grada tal-ħadid, bieba ta' l-injam u ħtieg.

Is-sedji tal-kor jiġi trasportati fil-post imhejji għalihom, jiġifieri taħt si-salib, jew it-tieqa l-ġdida tan-nofsi;

Taħt l-istatwa ta' S. Publju jinfeta bieb li jati għal passaġġ li, għandu jsir wiesgħha almenu 5 tixbar fil-ħxuna tal-ħajt

il-ġdid, bi spralli li jdawlu b'mod li tkun tista' tersaq bil-kumdita' fis-sagristija l-ġdida;

Tinbena s-sagristija msaqqfa 'a lamia' u kbira bizzżejjed, ma żewġ kmamar li tid-ħol fihom minnha u li jservu ta' oratorju u ta' gwardarobba, bil-bibien u t-twiegħi tagħħom, bl-injam, gradi tal-ħadid, ħtieg u kull ħaġa oħra meħtieġa;

Tista' l-oratriċi tibbenefika l-post li se jittieħed għall-bini tad-driegħ tax-xellug tal-knisja parrokkjali ta' San Pawl u tikkontribwixxi għall-ispejjeż kollha b'mod li l-knisja kolleġjali ta' San Publju ma tiġi aggravata; u tipprokura li qabel kull ħaġa oħra, il-knisja ta' S. Publju, bis-sagristija u l-kmamar kontigwi, isirilhom dan li għedna; jinżamm il-materjal il-qadim kemm jista' jkun u ż-żejjed jiġi mneħħi; u biez dan kollu jsir kif jixraq jaqbel li l-Eminenza Tiegħek taħtar lil xi ħadd biex jis-sorvelja x-xogħol u jghidlek b'kull ma jkun qed isir.

Dan hu kull ma rrid nirreferi umilment lil Eminenza Tiegħek.

IL-KUMMISSARJU TA' L-OPRI

Il-Gran Mastru. Il-Kummissarju tax-xogħlijet jirrelata. Mogħti mill-Palazz fit-tlieta ta' Mejju 1680. M. Balsan Awdir.

Il-Gran Mastru. Natu lill-oratriċi l-graz-za mitluba, iżda skond ma hemm f'din ir-relazzjoni; il-Kommissarju jassisti puntwalment u jwettaq, bl-ebda mod ieħor. Mogħti mill-Palazz .13 ta' Mejju 1680. M. Balsan Awdir.

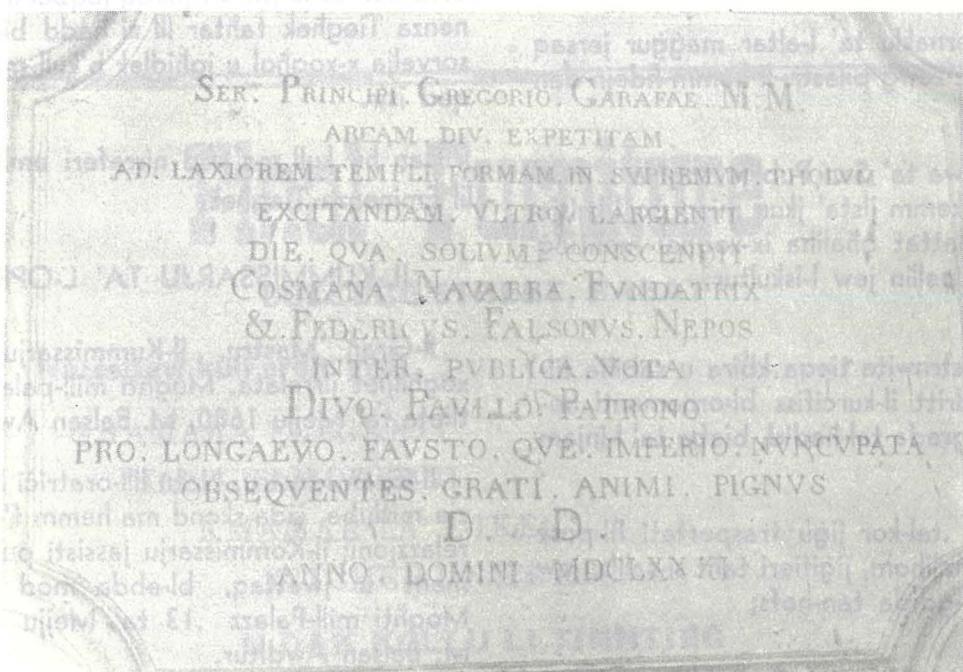
(Arxivu tal-Grotta, Sejjoni Storika, Ms A, ff.387-8).

Guzmaña Navarra. il-Fondatrici tal-knisja parrokkjali tal-lum.

Gregorio Carafa, il-Gran Mastru li ta permess ghal tibdil fil-knisja ta' S. Publju.

Skrizzjoni mqegħda minn Guzmaña Navarra b'radd il-hajr lill-Gran Mastru.

DOKUMENTI

Nru. 1: L-istatwa ta' S. Pawl fuq l-artal tal-Grotta: opra ta' Pietro Papaleo.

A di' 26 ottobre 1666.

Il Signor fr. Paulo Bartholo ha preso dalla cascja scudi duecento quaranta tre tari' nove per fare dare a Roma Melchior Gafa' per la Statua di S. Paulo e altre cose, dico

243. 9. —

*fr. P. Viany
Paulo bartholo*

A di' 22 marzo 1667

fr. Ignatio Carceppo Nuovo Procuratore ha pigliato dalla Cascia scudi duecento trentanove e grana quindici per rimborbare al S.B. Bandinelli per simile somma data a Melchior Caffa in Roma per l'opera della Grotta

*fr Petrus Prior Ecclesiae et Rector
F. Ignatio Carceppo Procuratore*

A di' 8 di Giugno 1667

F. Ignatio Carceppo procuratore ha pigliato dalla cascja scudi cento cinquantanove tari' quattro e grani dieci per valuta di 100 romani da al signor Baglio Bandinelli per simil somma presa da Melchior Cafa in Roma per l'opera di marmo che fa fare per la Grotto di San Paolo

159. 4. 10

*F. P. Viany Prior Ecclesiae et Rector
Venerandae Cryptae
F. Ignatio Carceppo Procuratore*

A di' 23 Giugno 1667

F. Ignatio Carceppo procuratore ha pigliato dalla Cascia scudi settanta novi, tari' quattro e grani cinque per valuta di scudi cinquanta romani da restituirsì al Signor Baglio Bandinelli per simil somma presi da Melchior Cafa in Roma per l'ope-

*ra di marmo per la Grotta di S. Paolo,
dico*

79. 8. 5

*Il Prior della Chiesa e Rettore di detta Grotta
fr P. Viany*

F. Ignatio Carceppo procuratore

A di' 19 Settembre 1668

S'e' preso dalla Cassa scudi duento ottant'uno tari' otto grani due moneta corrente di rame valuta di scudi 176 e baioc.74 Romani, cioe sc.76.74 per Compimento del pagamento del scarpellino per li lavori della Grotta di S. Paolo e scudi 100 pagati al Scultore Hercole a bon conto di sc.200 che seli devono dare per perfezionar la statua di S. Paolo conforme appare da una lettera e conto mandato dall'Eccellenzissimo Signor Ambasciatore Verospi sotto li 18 Agosto 1668

*fr P. Viany Prior della Chiesa
F. Ignatio Carceppo procuratore*

A di' 26 decembre 1669

ho preso dalla cascja scudi cento sessantadui e tari' 6 di moneta corrente per scudi 100 Romane presi dal Thesoro per fargli pagarli a Roma per mano del Ambasciatore Verospi al scortore Hercole per compimento di scudi 200 moneta romana che doveva havere per finimento per conto della statua di S. Paolo, dico

*fr Pietro Viany Prior della Chiesa
F. Ignatio Carceppo procuratore*

N.B. La statua sola di S. Paolo Apostolo venne a costare scudi 859. 9. —

Pagato alli pastasi che portarono la statua e li altri marmi come appare per atti Nicola Allegritto scudi 49.

Nru. 2: L-istatwa ta' S. Luqa fuq l-artal tal-Grotta: opra ta' Melchiorre Gafa' u Ercole Ferrata.

Le due statue, di S. Paolo e di S. Luca al tempo dell'Emo. Fra Rajmondo de Perellos si riformarono, cioe' quella di S. Paola si cambio' in una statua di marmo bianco d'isquisitissimo lavoro ed atteggiamento, opra del soprannominato Melchiorre Cafa', con due Emblemi uno per parte sopra le porte laterali della sua cappella scritte nello intonacato del muro: Alla parte destra evvi cosi' = Uvera lacte fluunt fidei in proprio sanguine dulcia;

alla parte sinistra = Lac nivaeum mundi totus Uber erat. L'altra statua di S. Luca in una di legno fu cambiata ad oggetto servir avesse di modello per lavorarla in marmo come l'altra, ma perche' riusci' altresi' di lavoro isquisitissimo, opra di un scultore siciliano denominato Papaleo, non si e' curato di vantaggio, e tale quale tuttavia si venera esposta nella sua cappellina, rimase.

ACM, Misc. 263, f.102 recto et verso.

Il-kwadru tal-Kuncizzjoni li kien hemm fil-knisja ta' S. Publju..

Per determinare la concentrazione di zuccheri si deve quindi: - un barattolo di zucchero (zuccherino) e uno di acqua calda, mischiare le due sostanze per la loro miscibilità. Una volta preparato il composto, si misura con una cialda la temperatura della miscelazione e si mischi la miscelazione con un termometro. L'informazione ottenuta per opera di questo strumento è la seguente: se la miscelazione ha una temperatura di 30 gradi, allora si ha una concentrazione del 10% di zucchero; se la miscelazione ha una temperatura di 35 gradi, allora si ha una concentrazione del 20%; se la miscelazione ha una temperatura di 40 gradi, allora si ha una concentrazione del 30%; se la miscelazione ha una temperatura di 45 gradi, allora si ha una concentrazione del 40%; se la miscelazione ha una temperatura di 50 gradi, allora si ha una concentrazione del 50%; se la miscelazione ha una temperatura di 55 gradi, allora si ha una concentrazione del 60%; se la miscelazione ha una temperatura di 60 gradi, allora si ha una concentrazione del 70%; se la miscelazione ha una temperatura di 65 gradi, allora si ha una concentrazione del 80%; se la miscelazione ha una temperatura di 70 gradi, allora si ha una concentrazione del 90%; se la miscelazione ha una temperatura di 75 gradi, allora si ha una concentrazione del 100%.

Ir-relazzjoni li hejja il-Commissario delle Opere ta' l-Ordni.

5.00.

hagen. ~~hostiles~~ ~~hostiles~~

Commissione operum reformat. Return in October via
postage paid by us.
Mr. Belmont Morris?

Svakam plenum dicitur credimus iusta sunt formae
de tenore pleniori velimq; opera Constitutio -
constitutio pante ab his respondet an ab his nec
alio modo & modum in Paktio sic xiiij. huius 1640.

J. Adlaius M.D.

L-approvazzjoni mogtija mill-Gran Mastru għal dan il-proġetti.

NOTI

1. Biżżejjed insemmu li fl-ingress tiegħu ir-regala fost oħrajn elf skud lil San Pawl tal-Belt u tlett elef skud lill-Patrijiet Konventwali għall-bini ta' Knisja.

2. Għall-bidu tas-seklu 17 id-devozzjoni lejn San Publju kotrot fil-gżejjer tagħna u m'hemmx dubju li Benegos kellu sehem kbir fiha mhux bil-kitba bħal P. Girolamo Manduca iżda fil-prattika. Fil-21 ta' Jannar 1610 gie msejjah bħala parrinu ta' tifel abbandunat (figlio dell'ospedale) u lil dan tah 1-isem ta' Publju. Fis-sena 1609 ħadem Napli statwa ta' S. Publju. Bena u ddedika Knisja lil San Publju. Aktarx li dawn huma l-ewwel isem ta' Publju, l-ewwel statwa u l-ewwel Knisja dokumentati f'gieh San Publju. P. Geraldu, O.F.M. Cap fil-Ktieb tiegħu *San Publju ta' Malta* ma jsemmix oħrajn, għalkemm isemmi li l-Kan. Pullicino jistqarr bla ma jipprova li madwar is-sena 1200 kien hemm kappella dedikata lilu fil-parroċċa ta' Birmiftuħ. (paġ. 327).

3. Il-kontijiet jinsabu fl-arkivju tal-grotta, sezzjoni *Conti*, eżitu tas-snin 1665/6, 1667/8. B'kolloks Gafa' thallas b'260 skud.

4. Qegħdin nippublikaw għall-ewwel darba minħabba l-importanza kbira tagħha u fil-inngwa originali tagħha d-dokumentazzjoni dwar din l-istatwa. Ara Dokument nru. 1.

5. Il-Kan. Giovanni Gatt Said fil-ktieb tiegħu *La Grotta di S. Paolo a Malta*, Malta 1863, p.17 iħid li l-Knisja li bera Benegos kel-lha bħala titular dak il-kwadru li illum jinsab fil-Kullegħ u li jirrappreżenta lil San Pawl jikkonsagra lil San Publju Isqof ta' Malta. Kwadru simili iżda tardiv, ta' l-is-kola tal-Preti, jinsab fis-sagristijsa tal-Kattidral ta' l-Imdina.

Għalkemm dan is-suġġett jiġi presta ruħu ferm għal titular tal-Kullegħ, ma jidherx li seta' kien it-titular tal-Knisja ta' Benegos, għax fuq evidenza stilistika hu aktar tardiv.

6. P. Pelagju Kapuċċin: *Relazione della Venerabile Grotta di San Paolo Apostolo di Malta*.

Għalkemm din ir-relazzjoni baqgħet mano-

skritta iżda fil-fatt ježistu almenu tl-ċit kopji tagħha. L-ahħar versjoni qiegħda fil-Biblioteka Nazzjonali ta' Malta, MS 142, vol.3. Żewġ 'drafts' preliminari jinsabu fl-Arkivju tal-Kattidral, Ms 263 u Ms 377. Ir-riferenzi li qed nagħti huma tal-Ms 263 tal-Kattidral.

Dwar l-istatwa ta' S. Publju ara ACM, Misc. 263, f. 95 r (par. 37)

7. L-istatwa ta' S. Luqa ta' l-injam (mhux dik li ġab Benegos minn Napli) saret meta għet irrangata u dekorata l-kappella tiegħu fil-Grotta. Baqgħet hemm sa daqs ħamsin sena ilu meta ttieħdet fil-Mużew ta' l-arti u flokha tpoġġiet kopja tagħha tal-'concrete', kif għad hemm sallum, Aktar tard ittieħdet mill-Mużew għall-kappella ta' l-isptar S. Luqa iżda reġgħet irritornat fil-Mużew. Minflokha f'St Luke's tpoġġiet kopja tagħha.

Sa ftit xhur ilu dejjem kienet attribwita' għal Gafa'. Iżda mbagħad (waqt li kont qed nikkataloga l-Ms 263 tal-Kattidral) ħarġet ir-riferenza li turi li l-istatwa saret minn l-iskultur Sqalli, Pietro Papaleo, c. 1642 - 1718, ii ħadem Ruma.

Abbozz, jew studju preliminari għal din l-istatwa, mahdum fit-terra cotta, ferm iż-ġħar minn l-istatwa, jinsab fil-kollezzjoni ta' Arthur M. Sackler u dan l-ahħar tqiegħed f'mostra li saret f'Washington. Ara l-katalogu: *European Terra Cottas from the Arthur M. Sackler Collections*, National Gallery of Art, 1979, Washington, exhibit 15.

L-attribuzzjoni korretta ta' Papaleo għet segwita kemm fil-Mużew Nazzjonali ta' l-arti, Malta kemm fil-mostra ta' Washington.

Billi dan id-dokument għadu qatt ma gie publikat jixraq li jiġi traskritt. Ara Dokument nru. 2.

8. Gużmana Navarra waqqgħet ukoll il-faċċ-ċata ta' barra tal-Knisja ta' S. Publju biex bniet il-faċċ-ċata l-ġdid u mponenti bi tlett bajji li hemm illum. *Op. cit.*

9. Mużew tal-Kattidral, CEM, Sezzjoni Konti, Fabrika ta' San Pawl, Rabat. 1735, f.122 verso.